Kulišić Špiro

Razmatranja o porijeklu Muslimana u Bosni i Hercegovini

Osnovni problem

Ispitivanje porijekla Muslimana u Bosni i Hercegovini često se svodilo na problem islamizacije jednog dijela slovenskog stanovništva u Bosni i Hercegovini pod turskom upravom, i usto se obično dovodilo u vezu sa još složenijim pitanjem bogomila u Bosni. Međutim, proučavanje porijekla i etničkog razvitka Muslimana u Bosni i Hercegovini ne da se svoditi na problem islamizacije jednog dijela domaćeg stanovništva, niti se može u potpunosti osvijetliti utvrđivanjem ranije vjerske pripadnosti ovog islamizovanog stanovništva. Bez obzira na razna i često različita mišljenja u ovim pitanjima, ipak u našoj nauci prevladuje mišljenje da Muslimani Bosne i Hercegovine u velikoj većini potiču od domaćeg slovenskog stanovništva, koje je prešlo na islam za vrijeme turske uprave, i manjim dijelom od osmanlijskih doseljenika koji su docnije poslovenjeni. Ustvari, osnovno pitanje u etničkom razvitku Muslimana u Bosni i Hercegovini pretstavlja upravo ovaj odnos između stranog, doseljenog i domaćeg islamizovanog stanovništva. Postavlja se pitanje kakav je bio brojni odnos između domaćeg islamizovanog stanovništva i stranih doseljenika, kakvog su etničkog sastava bili ovi doseljenici, kako je tekao proces njihove asimilacije i u kolikoj je mjeri i na koji način ovo strano, asimilovano stanovništvo uticalo na etničko formiranje Muslimana u Bosni i Hercegovini.

Nemamo ni približnih podataka o broju Osmanlija koji su se doselili u Bosnu i Hercegovinu za vrijeme turske vlade. Cvijić je bio mišljenja da su Osmanlije, koji su se po Bosni nastanili kao činovnici, vojnici i trgovci, bili dosta mnogobrojni.[1]) M. Filipović je našao u Visokom narodno predanje da je sultan Fatih ostavio u Bosni, pošto ju je osvojio, dvanaest hiljada askera. Filipović smatra da ovaj broj »niti je preteran niti je veliki«.[2]) Pored vojske, turski upravni i sudski aparat zahtijevao je i znatan broj činovništva, koje je u početku dobrim dijelom sigurno bilo tursko. Kuripešić kaže da su Turci u Bosni većinom ratnici i činovnici.[3]) Prema tome vrlo je vjerovatno da su se turski činovnici i isluženi vojnici počeli stalno nastanjivati u Bosni već u početku turske vlade.[4])

Ubrzo po turskom osvojenju dolazi i do naglog razvoja gradova u Bosni i Hercegovini, a mnogi od tih gradova podižu se iz vojnih potreba, kao garnizonski gradovi. Radi zadovoljenja vojnih potreba u prvom redu, u njima se razvijaju i mnogi novi zanati. Vrlo je značajno da su nazivi većine zanata u Bosni i Hercegovini i njihova cjelokupna terminologija tursko-istočnjačkog porijekla. I sami nazivi zanat i esnaf potiču iz arapskog jezika, a i funkcije u esnafskoj organizaciji takođe su označene stranim, istočnjačkim nazivima. U većini zanata tehnika je uvedena sa Istoka, a isto tako i

[1]) J. Цвијић, Балканско Полуострво, II, Београд, 1931, стр. 74.

[2]) M. Филиповић, Етничка прошлост нашега народа у околини Високог, Београд, 1928, стр. 64.

[3]) B. Kuripešić, Putopis kroz Bosnu, Srbiju ..., Sarajevo, 1950, str. 22 (Prevod Đ. Pejanovića).

[4]) M. Филиповић, Етничка прошлост, 64.

ornamentalni motivi u svim umjetnim zanatima.[5]) Stoga ne može biti nikakve sumnje da su ove prve zanatlije doselile iz raznih gradova turskog carstva. Kasnije su mnoge zanatlije poticale iz vojničkog janjičarskog reda.[6]) »Oženjeni, nastanjeni po gradovima... janjičari će se u većim gradovima i u Bosni pretvoriti u zanatlije i trgovce, organizovaće se u moćne esnafe...«[7])

Kao jedan od glavnih centara Sarajevo se naglo razvija u XVI vijeku. Naporedo sa razvojem grada dolazi i do znatnog porasta stanovništva koje je u većini doseljeno. Iako je doseljavalo i nešto pravoslavnog i katoličkog stanovništva, vidi se da su doseljenici u ogromnoj većini Muslimani. Ne zna se tačno otkuda se doseljava ovo muslimansko stanovništvo. Skarić samo konstatuje da, pored domaćih konvertita iz grada, ima došljaka »iz raznih, često vrlo dalekih krajeva turske države«, ali pretpostavlja da veliki broj »poturčenjaka« u Sarajevu iz druge polovine XVI vijeka potiče sa sela.[8]) Međutim, ni broj konvertita u Sarajevu, ni priliv seoskog islamizovanog stanovništva ne može da nam objasni nagli porast muslimanskog stanovništva u Sarajevu toga vremena. Sarajevo se u XVI vijeku razvija kao privredni i kulturni centar izrazito orijentalno-turskog tipa, sa svojim značajnim javnim građevinama, po tipu kuća, po proizvodnji i trgovini, i po cijeloj organizaciji života svog brojnog stanovništva.[9]) Ovakav razvitak i ovakav život gradu nisu mogli dati svježi konvertiti, a najmanje oni sa sela. Kulturni uticaj turskih doseljenika bio je toliko jak, da i hrišćansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini već u početku XVI vijeka preuzima turski način odijevanja. Kuripešić ističe da se hrišćani u Bosni odijevaju »gotovo kao i Turci, a razlikuju se samo po tome što hrišćani ne briju glave, kao što Turci rade«.[10]) Koliki je bio intenzitet tursko-istočnjačkih kulturnih uticaja u našim zapadnim krajevima u toku XVI vijeka, vidimo i po tome što su ovi uticaji prodirali i u mletačko područje našeg Primorja. Tragove turskih kulturnih uticaja nalazimo u Kotoru potkraj XVI vijeka i to u nošnji i u kućnim predmetima, pa čak i u jelima.[11]) Naši Muslimani su preuzimali tursko-orijentalne uticaje, oni su ih prenosili i na nemuslimansko stanovništvo, ali ovako jak i svestran kulturni uticaj mogao je u početku doći samo od stranog stanovništva. Kuripešić 1530 jasno razlikuje u Bosni prave Turke kao posebnu narodnost, a tek govoreći o hrišćanima spominje i one koji prelaze na islam.[12]) Marijan Maravić u svom izvještaju iz 1655 god. kaže da Muslimani u Bosni čine većinu stanovništva, ali još uvijek razlikuje rođene, prave Turke od renegata.[13])

Na različiti, zapravo složeni etnički sastav muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini jasno ukazuje i antagonizam između pravih Turaka i »poturica«. Domaće, slovensko stanovništvo, koje je prelazilo na islam, Turci su uvijek smatrali za strani, niži svijet. Prelaznike su obično nazivali pogrdnim imenima. Etnička razlika je poten-

---

[5]) H. Kreševljaković, Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Istor. društva BiH, 1949, str. 170, 199. J. Cvijić, navedeno djelo, str. 81.

[6]) H. Kreševljaković, navedeno djelo, str. 170.

[7]) В. Чубриловић, Порекло муслиманског племства у БиХ, Југослов. Истор. часопис, 1935, стр. 390.

[8]) Вл. Скарић, Сарајево и његова околина, Сарајево, 1937, стр. 40, 56, 60—65.

[9]) Vidi Skarić, navedeno djelo. Atanasije Grgičević u svom izvještaju iz 1626 kaže da Sarajevo ima 12.000 trgovačkih i zanatskih radnji i zaključuje da pored Carigrada nema u evropskoj Turskoj bogatijeg grada, ni sa više džamija nego što je Sarajevo. Starine, Zagreb, 1885, knj. XVII, str. 126—127.

[10]) B. Kuripešić, Putopis, str. 23.

[11]) U jednoj miraznoj ispravi iz 1595 godine navode se kao dijelovi nevjestine opreme marame turchesche lavorate, fazuoletti turcheschi i pachielli alla Turchesca; Kotorski arhiv, knj. 68, str. 228. Paciel, pacio starija riječ u Boki, znači veo; koprena, vjerovatno prema talijanskom facciola. Inače riječ pachiel ne nalazi se u Boerinom Dizionario del dialetto veneto, Venezia 1867. U oporuci Marije Bolice iz istog vremena navode se i due bissache de corame ala turchesca i tartie alla turchesca da far torte; Kot. arhiv, knj. 67, str. 941. U spisku pokretnina Francesca Bolice, kotorskog plemića, navodi se 1619 god. Una coltra turchesca de tafeta zalla; Kot. arhiv, knj. 80, str. 186. Coltra = krevetni pokrivač. Često se navodi jelek (gelecco, gielechetto) itd.

[12]) B. Kuripešić, Putopis, str. 22, 23.

[13]) E. Fermendžić, Acta Bosnae, Zagreb, 1894, str. 476. »Gli habitatori di questo regno al presente sono li Turchi, la maggior parte tanto nativi quanto rinegati, cattolici e scismatici.«

cirana i klasnim razlikama. Turci su se sa najviše prezira odnosili prema seljacima koji su prešli na islam, tako da nazivi potur i balija označavaju u prvom redu seljaka, prostaka i neznalicu.[14]) Sa svoje strane domaći Muslimani u Bosni i Hercegovini nazivali su prave Turke pogrdnim nazivom turkuša.[15])

Ispitujući porijeklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini V. Čubrilović je došao do zaključka da je među begovima u Bosni i Hercegovini bilo potomaka raznih paša i vezira »poreklom ne samo iz evropskih, no iz azijskih turskih pokrajina«. Uopšte veliki dio begova Čubrilović smatra potomcima turskih činovnika i vojnika koji su ostali u Bosni, dobili posjede i stupili u redove domaćeg plemstva. Inače se Čubrilović vrlo kritički odnosi prema predanjima mnogih muslimanskih rodova o njihovom stranom porijeklu i jedino smatra kao sigurno da je bilo više potomaka doseljenih Osmanlija među begovima, nego među prostim narodom. »Verovanje u poreklo iz Azije kod muslimana u nekim predelima u Bosni tako je veliko da, kad bi se primilo, ispalo bi da je veliki deo Bosne i Hercegovine naseljen danas pravim Turcima« — kaže Čubrilović.[16]) I pored sveg opreza, ova porodična predanja ne mogu se sasvim odbaciti, jer nema sumnje da je u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vlade, a naročito u početku, moralo biti naseljavanja turskog stanovništva, ali, ne može se pri tome danas govoriti o potomcima Osmanlija, a još manje o bilo kakvim Turcima među stanovništvom čiji materinski jezik nije turski i koje uopšte ne govori turski. Ustvari može se govoriti samo o jednom dugotrajnom i širokom procesu etničkog miješanja i saživljavanja, u toku koga su doseljenici stranog porijekla već davno poslovenjeni.

Ko su bili osmanlijski doseljenici u Bosni i Hercegovini

Ovi su doseljenici bili podanici sultana iz raznih dijelova carstva, koji nisu morali uvijek biti i turskog porijekla.[17]) Stanovništvo zapadne Azije i sjeverne Afrike, odakle najvjerovatnije potiče veći dio ovih doseljenika, i danas pretstavlja vrlo šaroliki etnički mozaik.[18]) I sami osmanlijski Turci rano su izmijenili svoj prvobitni fizički tip miješajući se sa raznim narodima zapadne Azije. Danas je u nauci opšte mišljenje da Turci Osmanlije po svom sastavu pretstavljaju jednu vrlo složenu etničku i antropološku mješavinu U prvom redu sjedilačko stanovništvo Turske, gradsko i seosko, asimiliralo je znatan dio starijeg stanovništva Male Azije.[19]) Po svemu tome moramo pretpostavljati da su i osmanlijski doseljenici, koji su se naselili u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vlade, bili raznog porijekla i različitog antropološkog sastava.

Prema obavještenju prof. Nedima Filipovića, iz turske arhivske građe vidi se da jedan dio ovih doseljenika s kraja XV i početkom XVI vijeka potiče iz Srbije, Makedonije, Arbanije i Bugarske. Među njima je sigurno bilo i konvertita iz ovih susjednih balkanskih zemalja. Po mišljenju Skarića, prvi osmanlijski doseljenici, koji su u Bosnu donijeli islam, bili su Turci i islamizovani Grci.[20]) Mijo Batinić navodi kako su se u Fojnici naselili mnogi isluženi turski vojnici čiji potomci »i danas nose na sebi očevidan

[14]) Скарић, Сарајево, стр. 65; В. Чубриловић, нав. дјело, стр. 390, 394; А. Соловјев, Нестанак богомилства и исламизација Босне, Гласник Истор. друштва БиХ, 1949, стр. 55—73.

[15]) Uporedi Vuk St. Karadžić, Srpski rječnik kod turkuša.

[16]) V. Čubrilović, nav. djelo, str. 386—389.

[17]) J. Deniker, Les races et les peuples de la terre, Paris, 1926, str. 459; R. Biasutti, Razze e popoli della terra, Torino, 1941, II, str. 515. »On doit se rappeler que le terme »Turc« en Asie Mineure et en Europe n'implique pas nécessairement une origine Turki, attendu qu'on l'applique à des individus d'autres races qui, à divers moments, ont été convertis, de gré ou de force, à l'Islam«. A. C. Haddon, Les races humaines, Paris, 1930, str. 186. (Prevod sa engleskog).

[18]) O velikoj etničkoj i antropološkoj mješavini stanovništva Zapadne Azije i Sjeverne Afrike vidi Deniker, 505; Haddon, 65—76, 165—167, 183—191; Biasutti, II, 511—520.

[19]) Deniker, 459; Biasutti, II, 515. Među sjedilačkim stanovništvom Turske, po gradovima i selima, prevlađuje tip osrednjeg rasta, blijedosmeđe boje kože, tamne kose i tamnih očiju, izduženog ovalnog lica, često istaknutog nosa i jačih usana. Haddon, 57; Biasutti, II 515.

[20]) Вл. Скарић, Ширење ислама, Гајрет (Календар) 1940, стр. 29.

biljeg, da su ovamo došli iz azijskih i grčkih pokrajina«.[21]) M. Filipović je našao da u okolini Visokog 71 muslimanski rod vodi porijeklo iz Male Azije, Arabije, sjeverne Afrike i turskih zemalja u Evropi. »Telesne osobine ovih rodova najbolji su dokazi da su neslovenskog porekla« — kaže Filipović. Među ovim rodovima česti su prednjeazijski tipovi: »ljudi visokog rasta, koštunjavi, dugog lica sa velikim i povijenim nosem. Kosa i oči su im tamno smeđe do mrke boje. I koža im je dosta tamna«.[22]) Filipović je u okolini Visokog utvrdio da se u izvjesnoj mjeri antropološke osobine stanovništva podudaraju sa vjerskom grupacijom i da se najviše antropološki izdvajaju Muslimani, što ukazuje na složeni etnički sastav muslimanskog stanovništva.[23]) Među muslimanskim starincima u okolini Visokog česti su i tipovi »otvoreno smeđe kose, sa plavim očima i potpuno plavi ljudi visokog rasta«. Filipović ove plave tipove dovodi u vezu sa katoličkim stanovništvom nordijskog tipa osobito kod onih rodova koji pamte da su im stari bili katolici. Ovaj plavi tip naročito je zastupljen kod katoličkih i muslimanskih starinaca u rudarskim centrima srednje Bosne, a pretpostavlja se da potiče od rudara Sasa, kojih je u Srednjem vijeku bilo u znatnom broju po rudarskim mjestima Bosne.[24]) Međutim, tipovi plave kompleksije među Muslimanima u Bosni i Hercegovini pretstavljaju poseban problem, jer se nalaze i van rudarskih naselja i ne mogu se uvijek dovoditi u vezu sa uticajem Sasa. Stoga ne možemo isključiti ni uticaj autohtonog plavog dinarskog tipa koji je tako čest u Bosni i Hercegovini.[25]) Ali, značajno je da među Muslimanima plave kompleksije takođe vrlo često prevlađuju izvjesne orijentalidne crte. Ovo možemo donekle objasniti kao posljedicu miješanja raznih rasnih tipova, ali ni ovdje nije isključen neposredni uticaj plavih tipova maloazijskog porijekla. I među Turcima u Maloj Aziji konstatovan je u nekim predjelima priličan broj plavih ili djelomično plavih tipova. (U predjelu Kastamuni ima 4% plavih, a 17% sa sivo plavim očima).[26])

M. Karanović je našao da od ukupno 2000 muslimanskih rodova u srednjem Pounju u Bos. Krajini 430 rodova sa 4894 kuće, prema njihovom predanju, vodi porijeklo iz Male Azije. Karanović ističe i karakterističnі izgled ovog stanovništva, koji smatra mongoloidnim: »velikih jabučica (ličnih kosti), kao preplanula lica i nešto razrokih očiju«.[27]) Ovaj bi opis imao da ukaže na te mongoloidne osobine, ali on nije ni potpun ni vjeran. I M. Filipović pominje da se u okolini Visokog, istina rijetko, viđaju i mongoloidni tipovi.[28]) Po mom iskustvu vrlo mi je teško vjerovati da se među muslimanskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini mogu naći ne samo mongoloidni tipovi, nego čak mislim da bi i izvjesni mongoloidni tragovi mogli biti sasvim izuzetni.[29]) Karanović je

---

[21]) M. Batinić, Djelovanje franjevaca. II, str. 89. U Zagrebu, 1883.

[22]) M. Filipović, Etnička prošlost, str. 96—97, 117. Ovaj opis odgovara orijentalnom rasnom tipu, samo što rast ne mora uvijek biti visok, može biti i osrednji. Orijentalna rasa je raširena od zapadne Indije pa do sjeverno-atlanske afričke obale, a njeni glavni pretstavnici su Arabljani. M. Canella, Razze umane estinte e viventi, Firenze, 1942, str. 226—228.

[23]) M. Filipović, naved. djelo, 116—117.

[24]) M. Filipović, naved. djelo, 117, 27—28.

[25]) J. Ердељановић, Што су Срби, Хрвати и Словенци, Јубиларни зборник живота и рада СХС, I, стр. 18. Canella, стр. 220. Упореди J. Зубовић, Становништво врбаске бановине, Развитак, бр. 1 1939, стр. 5.

[26]) Plavi elementi pripisuju se uticaju starijeg, predturskog stanovništva Male Azije. Biasutti, II, 515. Usto možemo pretpostavljati da su osmanlijski doseljenici porijeklom iz Sjeverne Afrike mogli unijeti izvjesne elemente plave varijacije berberske rase. Izgleda da su plavi tipovi u Sjev. Africi u prošlosti bili mnogobrojniji. Računa se da u Maroku među Rifanima ima 40% plave kompleksije, a u Alžiru među Kabilima 10%. Plavi tip berberske rase je osrednjeg rasta, ima nos kratak, nešto širih nozdrva, ponekad konkavan, čelo je visoko i povijeno, lice u cjelini pomalo četvrtasto, širokih vilica i jačih usana. Canella, 224; Haddon, 67.

[27]) M. Карановић, Поуње, С. е. зб. књ. XXXV, стр. 329—331.

[28]) Etnička prošlost, 117.

[29]) Danas je već osporeno mišljenje (G. Montandon-a i A. C. Haddon-a) da Turci u Maloj Aziji pretstavljaju mješavinu mongoloidnih i evropoidnih osobina. Biasutti, istaknuti pretstavnik suprotnog mišljenja, smatra da već Tatari sa Volge i zapadnih sibirskih stepa, kao i nomadski Kirgizi, pretstavljaju takvu mješavinu, da su kod sjedilačkog i nomadskog stanovništva Turkestana mongoloidni elementi rijetki i sporadični, a da ih među Turcima u Iranu, na Kavkazu i u Maloj Aziji uopšte nema. Canella, 236—237; Biasutti, II, 481.

na kraju svoga rada priložio i dvije fotografije tipova »iz turskih garnizonskih naselja u Krajini«. Ni jedan od ova dva lika nema ni traga ma kakvih mongoloidnih osobina. Naprotiv, prvo što upada u oči to je izduženost lica, a zatim istaknuti i u korjenu visok nos. Prva slika prikazuje ustvari vrlo izraziti lik anatolijske (armenoidno-asiroidne) rase: istaknutog, konveksnog nosa, izduženog i jako istaknutog lica (u dijelu od korjena nosa do vrha brade), visokog, nešto unazad povijenog čela, krupnih tamnih očiju u horizontalnom otvoru i velikih mesnatih usana. U cjelini crte lica su jako istaknute.[30]) Drugi lik je nešto manje jasan, snimljen je s lica, a usto je pokriven nisko nabijenom kapom. Ali, i kod ovog lika nos je visok, istaknut i srazmjerno dug, lice ovalno izduženo, u cjelini nešto blažih crta, oči krupne u horizontalnom otvoru i, kako izgleda, plave. Brada također izgleda plava. Prema tome ovaj bi lik pretstavljao jedan plavi prednjeazijski tip sa nešto manje naglašenim orijentalidnim crtama.

Muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini u antropološkom pogledu pretstavlja u cjelini veliku mješavinu. U prvom redu upada u oči velika antropološka diferenciranost, naročito kod gradskog stanovništva, što svjedoči o njegovom različitom porijeklu i složenom etničkom sastavu. Kod muslimanskih seljaka u Bosni i Hercegovini orijentalidne osobine javljaju se pretežno u onim krajevima i naseljima gdje ima tragova doseljavanja stanovnika koji daljim porijeklom potiču iz Male Azije ili sjeverne Afrike. Inače su kod većine muslimanskog seljaštva u Bosni i Hercegovini ove osobine rijetke i izuzetne. Kod velikog dijela muslimanskog gradskog stanovništva, vrlo različiti i raznovrsni tipovi imaju često, manje ili više ublaženu poneku orijentalidnu osobinu.[31])

Velika antropološka diferenciranost i vidne orijentalidne osobine koje, iako obično znatno ublažene, u osnovi prevladuju kod velikog dijela muslimanskog gradskog, a u nekim krajevima i kod seoskog stanovništva, također pokazuju da je u Bosni i Hercegovini morao biti asimilovan srazmjerno znatan broj osmanlijskih doseljenika raznog porijekla.

Asimilacija osmanlijskih doseljenika

Asimilacija osmanlijskih doseljenika olakšana je u prvom redu zbog toga što je najjače naseljavanje uslijedilo u početku turske vlade, da bi se kasnije svelo na manja i pojedinačna doseljavanja.[32]) S druge strane, postepeno, ali u jedno vrijeme vrlo jako prelaženje na islam slovenskog stanovništva u Bosni i Hercegovini omogućilo je konačnu asimilaciju ovih osmanlijskih doseljenika. Prema podacima s kojima do danas raspolaže naša nauka vidi se da je prelaženje na islam otpočelo u Bosni vrlo rano, još prije konačnog osvojenja, da je teklo postepeno u jednom dužem periodu i da je naročito pojačano u toku XVI vijeka kada je izvršena islamizacija i jednog značajnog dijela bosanskog seljaštva.[33]) Za intenzitet islamizacije u ovom periodu karakteristično je da potkraj XVI vijeka ima tragova prelaženja na islam i na samoj granici prema mletačkom području.[34]) Iz nekoliko izvještaja koji potiču s kraja XVI do sredine XVII vijeka vidi

---

[30]) Anatolijski (armenoidni ili asiroidni) rasni tip srodan je orijentalnom tipu: srednjeg je rasta, svjetlosmeđe boje kože, tamne do crne kose i tamnih očiju, lica ovalnog i izduženog sa visokim, često karakterističnom konveksnim nosem i mesnatim usnama. Ovaj rasni tip je također vrlo rasprostranjen u Zapadnoj Aziji i Sjev. Africi. Ali pored ova dva osnovna i najrasprostranjenija rasna tipa, među stanovništvom Male Azije nalazimo i znatne tragove turanske (u Anatoliji), zatim mediteranske i nordijske rase. Sve navedene rase, zajedno sa orijentalnom i armenoidnom, po općem mišljenju u nauci spadaju u krug evropoidnih rasa. Biasutti, II, 511—514.; Canella, 207—249.

[31]) Ovi orijentalidni tragovi najviše podsjećaju na orijentalnu i armenoidnu rasu. Da bi se antropološki podaci mogli sigurnije i preciznije koristiti, bilo bi potrebno da se izvrše sistematska antropološka ispitivanja stanovništva Bosne i Hercegovine.

[32]) J. Cvijić, B. Poluostrvo, I, Zagreb, 1922, str. 174.

[33]) Вл. Скарић, Ширење ислама, стр. 29; Сарајево и његова околина, 40, 64—65; М. Филиповић, Етничка прошлост, 64—69; В. Чубриловић, Порекло муслиманског племства 373, 377; А. Соловјев, Нестанак богомилства и исламизација Босне, 42—79.

[34]) Tako se u jednom dokumentu iz Kotorskog arhiva spominje 1599 god. neki Ahmet Lukin iz Risna. Kot. arhiv, knj. 70, str. 148.

se da znatnu većinu stanovništva u Bosni toga vremena čine Muslimani, i to kako u gradu, tako i na selu (otprilike dvije trećine cjelokupnog stanovništva). Po svim tim izvještajima ogromna većina Muslimana u Bosni i Hercegovini već u to vrijeme je slovenska. Ovo osobito vrijedi za seosko stanovništvo.[35]) Atanasije Grgičević u svome izvještaju iz 1626 g. ističe da se među muslimanskim seljacima u Bosni malo njih može naći koji govore turski jezik.[36]) A sve to potvrđuje da je prelaženjem na islam velikog broja domaćeg stanovništva, već u XVI i XVII vijeku omogućena asimilacija prve i ujedno osnovne struje osmanlijskih doseljenika.

Izvanredno jaki uticaj starijeg muslimanskog stanovništva u etničkom razvitku Muslimana ú Bosni i Hercegovini pokazuje da je bez svake sumnje asimilaciju osmanlijskih doseljenika izvršilo starije slovensko stanovništvo Bosne i Hercegovine. Uticaj ovog starijeg islamizovanog stanovništva ogleda se prije svega u narodnog govoru. U govoru Muslimana zapadne Bosne i zapadne Hercegovine prevlađuje ikavština, a vrlo jake tragove ikavštine sa značajnim arhaičnim osobinama nalazimo i u govoru Muslimana srednje i istočne Bosne.[37]) M. Filipović je utvrdio da je u srednjoj Bosni stariji govor bio »potpuno ili gotovo sasvim ikavski i šćakavski« i da je imao dosta sačuvane starine. Mnoge od ovih arhaičnih osobina očuvale su se u govoru muslimanskih starinaca.[38]) Na Glasincu muslimanski starinci i doseljenici iz susjednih krajeva »govore narečjem koje je nekada bilo isto ili veoma slično sa srednjebosanskim dijalektom, kako njim govore tamošnji muslimani...«. Muslimani na Glasincu sačuvali su u svom govoru izvjesne osobine »koje pokazuju da je i govor starijeg stanovništva ovog dela istočne Bosne bio ikavski sa čakavskim elementima«.[39]) Značajno je da su čak i Muslimani na Glasincu, koji pripada istočnoj Bosni i pretstavlja dio »proširenog Starog Vlaha« očuvali ove arhaične osobine u svom govoru. Ovo možemo objasniti samo jakim uticajem starijeg muslimanskog stanovništva.

Uticaj starijeg stanovništva u etničkom razvitku Muslimana Bosne i Hercegovine vidan je i u narodnim običajima i vjerovanjima. Poznato je da su se kod muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini očuvali mnogi preislamski narodni običaji koji su opšti u ovim krajevima ili su čak zajednička svojina svih Južnih Slovena. Kako se vidi iz materijala što ga je obradio Tihomir Đorđević, Muslimani u Bosni i Hercegovini sačuvali su i neke narodne običaje o svadbi i neke samrtne običaje, iako je tu bilo mnogo uslova za izmjenu i gubljenje običaja pod uticajem vjerskih propisa. Na isti način su očuvani i običaji vještačkog srodstva koji su, osim krštenog i vjenčanog kumstva, isti kao i kod drugih Južnih Slovena.[40])

Većina muslimanskih narodnih običaja vezana je za pojedine hrišćanske praznike, i to po starom kalendaru, tako da mnoge iste običaje vrši u iste dane i muslimansko i pravoslavno stanovništvo.[41]) Ali ono što je najznačajnije u tim običajima, to su prethrišćanski elementi, ostaci starih običaja i vjerovanja koji potiču još iz slovenske starine. Kod muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini najbolje su se sačuvali baš ovi elementi običaja. A to su u osnovi zemljoradnički i stočarski običaji koji se vrše bilo uz poslove oko zemlje i stoke ili još češće o praznicima u namjeri da se utiče na proizvodnju, ili pak običaji koji se vrše radi zdravlja i zaštite ljudi i stoke, radi muškog

[35]) A. Solovjev, nav. djelo, 60—65.

[36]) »...ma s'ha qui da notare, che li Turchi che lavorano la terra, puochi si trovano che parlano lingua turchesca...« Starine, 1885, knj. XVII, str. 128.

[37]) »Muhamedovci na ime i katolici govore ikavštinom, ali u jednijeh i drugijeh preteže danas već jekavština... Govor sarajevski upućuje sam sobom na čakavštinu i nehotice... Ljudi, koji su prošli Bosnu i Hercegovinu s kraja na kraj, uvjeravaju me, da su svagdje nailazili na tragove čakavštine među katolicima i muhamedovcima...« Đ. Šurmin, Osobine današnjeg sarajevskog govora, Rad Jugoslav. akad. knj. 121, str. 187—188; Srpski etnograf. zbornik, knj. XI, str. 77.

[38]) М. Филиповић, Етничка прошлост, 132—140.

[39]) М. Филиповић, Гласинац, Београд, 1950, стр. 368—375.

[40]) Тих. Р. Ђорђевић, Преисламски остатци међу југословенским муслиманима, Наш народни живот, књ. VI, стр. 38—42. М. Филиповић, Живот и обичаји народни у Височкој нахији, С. е. зб. књ. 61, стр. 59—164, 176.

[41]) Тих. Р. Ђорђевић, нав. дјело, стр. 30—38; М. Филиповић, Гласинац, стр. 362—363; С. е. зб. књ. 61, стр. 123—124, 134, 136—137, 143—144; Етничка прошлост, 130—132.

poroda i svakog napretka, itd. Ista je stvar i sa narodnim vjerovanjima.[42]) Vrlo je značajno da su se, pored tako znatnih stranih uticaja u životu i materijalnoj kulturi naših Muslimana, i pored velikih promjena u jeziku (prevlađivanje ijekavštine), ovi običaji tako uporno održavali. Iako se svi ovi običaji nisu svuda podjednako očuvali, značajno je da kod muslimanskog stanovništva u cijeloj Bosni i Hercegovini nailazimo na brojne tragove ovih prastarih slovenskih običaja.[43]) Iz toga se vidi da je ove običaje starije muslimansko stanovništvo sigurno prenosilo i na razne doseljenike.[44]) M. Filipović ističe da su u okolini Visokog ove običaje primili i muslimanski doseljenici iz neslovenskih zemalja.[45]) Sačuvane arhaične osobine u narodnom govoru i brojni ostaci starih slovenskih običaja i vjerovanja ubjedljivo pokazuju da je starije muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini imalo odlučujuću ulogu u asimilaciji osmanlijskih doseljenika i uopšte u etničkom formiranju muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Nema sumnje da su brakovi između stranog i domaćeg stanovništva u početku omogućili i ubrzali asimilaciju većine osmanlijskih doseljenika.[46]) I sam proces islamizacije bio je ubrzan ženidbenim vezama. M. Filipović kaže da su u okolini Visokog naročito hrišćanske djevojke i žene često prelazile na islam pošto bi se udale za kog Muslimana. Ovakve odive povlačile su ranije na islam i svoje sestre.[47]) I Vuk je već primijetio da muslimanske narodne pjesme »ponajviše pjevaju da su njihovi nadjačavali i hrišćanske žene i đevojke robili i premamljivali«.[48]) Barem za prvi period moramo pretpostavljati da je znatan dio osmanlijskih doseljenika, naročito vojnika, bio bez žena i da su mnogi od njih uzimali domaće žene. Djeca iz takvih brakova neminovno su već morala govoriti maternjim jezikom.[49]) Ovo miješanje odraženo je i u srodničkim nazivima. Dok su nazivi za najuže srodstvo, direktno po majci, čisto slovenski (majka, sin, kći, sestra, brat) u nazivu za oca, a ponekad i za djeda, vrlo je uobičajena turska riječ babo (od turskog baba), a za kolateralno srodstvo služe već mnogi turski nazivi: amidža, daidža, amidžinica, daidžić itd.[50]) Ovo se prenijelo i na vještačko srodstvo. Nazivi za vještačko srodstvo su narodni (kum, pobratim, posestrima), ali djeca očevog pobratima već nazivaju amidžom.[51])

Pod uticajem vjerske podjele stanovništva u Bosni i Hercegovini postepeno se formirala zatvorena muslimanska grupacija u kojoj je sigurno prevladavala i klasna endogamija. Ona je dovoljno jasna iz prezirnog odnosa prema seljacima — balijama i poturima. Begovi nisu nikada smatrali ni age sebi ravnima, teško su se i ženili među sobom.[52]) Zanimljivo je da su i kasnije, potpuno deklasirani i osiromašeni begovi — koji su se bavili zemljoradnjom ili koji nisu imali ništa »osim praznog naziva beg« — prezirali obične težake balije.[53]) Zbog toga je muslimansko seljaštvo u Bosni i Hercegovini otpočetka u ogromnoj većini ostalo slovensko. Ono je bilo rezervoar iz kojeg se pojačavalo i muslimansko gradsko stanovništvo,[54]) gdje se pretežno i vršila asimilacija stranih doseljenika.

---

[42]) М. Филиповић, Гласинац, 363; С. е. зб. књ. XI, стр. 82.

[43]) Tako, npr., izraziti muslimanski stočari u Podveležju, pored brojnih stočarskih običaja o Đurđevdanu, na Novu godinu održavaju zemljoradnički običaj imitiranja vršenja kada izlaze na guvno »na kolanje«. Ovaj običaj spada u krug starih slovenskih novogodišnjih običaja.

[44]) Упореди М. Филиповић, Гласинац, стр. 363.

[45]) М. Филиповић, Етничка прошлост, стр. 131.

[46]) Упореди J. Цвијић, Б. Полуострво, II, Београд 1931, стр. 74.

[47]) М. Филиповић, Етничка прошлост, стр. 68.

[48]) Вук. Ст. Караџић, Српске народне пјесме, књ. I., стр. LI.

[49]) Analogni slučajevi ovakve asimilacije doseljenog muškog stanovništva, koja se vršila putem ženidbenih veza, dobro su poznati. Tak av je, npr., bio slučaj sa normanskim osvajačima u Engleskoj i u Francuskoj. »Mais lorsque les immigrants ont été peu nombreux et uniquement ou en majeure partie du sexe mâle, la plupart d'entre eux ont été obligés d'épouser des femmes du pays et les enfants ont nécessairement parlé leur langue maternelle, comme ce fut le cas des Normands qui adopterent la langue anglossaxonne ou la langue francaise quand ils s'établirent en Engleterre ou en France. Haddon, Les races humaines, 5.

[50]) Uporedi S. e. zb. 61. str. 99.

[51]) Тих. Р. Ђорђевић, Наш народ. живот, књ. VI, стр. 42.

[52]) В. Чубриловић, Порекло муслиманског племства, 390.

[53]) М. Филиповић, Етничка прошлост, стр. 97.

[54]) Скарић, Сарајево, 62; А. Соловјев, Нестанак богомилства, 72.

Pitanje muslimanskih doseljenika izbjeglica

Muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini bilo je relativno pojačano i doseljavanjem izbjeglica u vrijeme kada su Turci napuštali Dalmaciju, Ugarsku, Liku i Slavoniju, Srbiju i Crnu Goru. Od vanrednog je značaja da se ispita ko su bili ovi doseljenici i koliki je njihov udio u sastavu muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. V. Glušac, na osnovi ispitivanja R. Jeremića o porijeklu stanovništva Tuzlanske oblasti, smatra da veliki dio Muslimana u Bosni i Hercegovini otpada na ove muslimanske doseljenike. »Kad bismo imali ovako savesno prikupljene podatke i iz drugih oblasti Bosne, — kaže Glušac, istom bismo onda videli, kako je smešna tvrdnja nekih istoričara koji su pisali, da su svi današnji bosanski muslimani potomci onih starih srednjevjekovnih Bosanaca . . .«[55])

P. Gaković je iznio u osnovi isto mišljenje tvrdeći da »islamizacija Bosne« počinje od 1683 god.[56]) Nije nam poznat broj ovih doseljenika, a u većem dijelu Bosne i Hercegovine nisu vršena ni sistematska ispitivanja porijekla muslimanskog stanovništva, ali prema onome što je dosada poznato o porijeklu i etničkom sastavu muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, ova se tvrdnja ne može održati. Kako smo vidjeli, nekoliko izvještaja s kraja XVI do sredine XVII vijeka ubjedljivo govori o velikom broju Muslimana u Bosni i Hercegovini, koji zapravo čine znatnu većinu stanovništva, dok se ove izbjeglice doseljavaju uglavnom poslije 1683, većinom u toku XVIII i XIX vijeka. Vrlo je karakteristično da se i pored doseljavanja ovih izbjeglica ukupni broj muslimanskog stanovništva, što zbog neprestanih ratova, što od kuge i gladi, stalno smanjuje već od druge polovine XVII vijeka pa do kraja turske uprave. Kako primjećuje A. Solovjev, ovo pokazuje da doseljenici nisu mogli nadoknaditi gubitke muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini,[57]) a osim toga opšte opadanje moralo je zahvatiti kako starije, još više i ovo doseljeno, izbjegličko stanovništvo. R. Jeremić kaže sasvim uopšteno da su se u Tuzlansku oblast Muslimani doseljavali kao činovnici iz Turske i kao muhadžiri iz Ugarske, Slavonije, Dalmacije, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Za begovske porodice iznosi kako one »tvrde da su poreklom iz Anadola«, a ne kaže ni koje su to porodice ni koliko ih je. Na isti način za 16 sela u srezu tuzlanskom, zvorničkom i kladanjskom iznosi kako »postoji predanje da su pretci velikoga dela stanovnika u tim selima primili Islam«. Po tome bi ispalo da cjelokupno ostalo muslimansko stanovništvo ove oblasti potiče od doseljenih izbjeglica. Tome u prilog Jeremić navodi niz mjesta u ovoj oblasti u koja je došlo »mnoštvo muhadžira« iz raznih mjesta Srbije ili u kojima »ima doseljenika« iz Ugarske, ističući posebno ona naselja u kojima i oko kojih su se ovi muhadžiri naročito zbijali. Na kraju Jeremić je naveo i niz karakterističnih prezimena koja ukazuju na porijeklo »nekih muslimanskih porodica« (svega 25), kao i nekoliko imena muslimanskih naselja koja »su karakteristična za poreklo«.[58]) R. Jeremić ustvari nije vršio sistematsko ispitivanje porijekla stanovništva ove oblasti, nije ispitivao porijeklo svakog pojedinog roda i stoga nije mogao dati nikakve preciznije brojne podatke o doseljenim izbjeglicama ni o ostalom muslimanskom stanovništvu u toj oblasti. Prema svemu tome, na osnovi navedenih ispitivanja R. Jeremića, — koja je on sam označio kao »beleške« —, ne mogu se izvoditi nikakvi pouzdani zaključci o brojnom odnosu doseljenog izbjegličkog i ostalog muslimanskog stanovništva u ovoj oblasti, a još manje se mogu izvoditi bilo kakvi uopšteni zaključci o porijeklu cjelokupnog muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

P. Gaković kaže da je poslije turskog poraza pod Bečom u Bosnu, a naročito u Krajinu, došao »ogroman talas muslimanskih izbjeglica iz Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Ugarske«. Ali Gaković i sam smanjuje udio ovih doseljenika u sastavu muslimanskog stanovništva Bosanske Krajine navodeći da je od kuge i gladi »pomrla većina

---

[55]) В. Глушац, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. IV, св. I—II, 1924, стр. 42.

[56]) П. Н. Гаковић, Прилози за историју и етнографију Босне, Сарајево, 1933, стр. 20.

[57]) А. Соловјев, нав. дјело, стр. 70—72.

[58]) Р. Јеремић, Гласник Географ. друштва, Београд, св. VII—VIII, стр. 148—149.

izbjeglica i jedan dio starog muslimanskog stanovništva«.[59]) Gaković takođe nije vršio sistematska ispitivanja porijekla muslimanskog stanovništva u Bosanskoj Krajini, nego samo navodi predjele u koje su se ovi doseljenici doseljavali i nova naselja koja su osnovali. Stoga ni on nije u mogućnosti da nam pruži bliže podatke o brojnom odnosu ovih doseljenika prema ostalom muslimanskom stanovništvu Bosanske Krajine. Prema ispitivanjima M. Karanovića u Pounju, u Bos. Krajini, od ukupno 2000 muslimanskih rodova na doseljenike izbjeglice otpada 251 rod. Po ispitivanjima M. Filipovića u okolini Visokog od ukupno 842 muslimanska roda 322 su starinačka, a na doseljenike izbjeglice iz Hrvatske i Slavonije, Srbije i Crne Gore otpada 19 rodova. Na Glasincu od ukupno 38 muslimanskih rodova na doseljene izbjeglice iz Ugarske, Srbije i Crne Gore otpada 10 rodova.[60]) U Hercegovini znatan dio muslimanskog seoskog stanovništva čine starosjedioci koji prevlađuju u planinskim oblastima. Njihovi tipični pretstavnici su muslimanski stočari, zvani b a l i j e. Drugu grupu muslimanskog stanovništva čine uglavnom doseljenici iz istočne Hercegovine i Crne Gore. Muslimanske porodice koje su se u XVIII vijeku doselile iz dalmatinskih gradova naselile su se većinom po varošima.[61]) Ne možemo u cjelini da uporedimo broj doseljenih izbjeglica sa brojem ostalog muslimanskog stanovništva, jer nemamo potpunih podataka o porijeklu muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Iz nekoliko sistematskih ispitivanja porijekla stanovništva vidi se da su u nekim krajevima Bosne i Hercegovine izbjeglički doseljenici u znatnoj manjini prema ostalom muslimanskom stanovništvu.

Nemamo mnogo neposrednih podataka ni o etničkom sastavu muslimanskih doseljenika izbjeglica. Povodeći se za Cvijićem Glušac ih smatra pretežno pravim Turcima, barem što se tiče njihovog daljeg porijekla.[62]) V. Čubrilović pretpostavlja da je među doseljenim izbjeglicama »moralo biti ljudi raznih narodnosti, pa i rasa.[63]) R. Jeremić navodi susjedne zemlje i mjesta iz kojih se doseljavaju muslimanski doseljenici, ali ne kaže ništa o njihovom daljem porijeklu i etničkom sastavu, osim što ukazuje na nekoliko karakterističnih imena (Arapovići, Arnautovići i sl.). Veliki dio ovih doseljenika doselio je iz Srbije »za vreme prvog, posle drugog ustanka i nakon predaje gradova«.[64]) Ko su bili ovi doseljenici? Za Turke u Srbiji XIX vijeka Tihomir Đorđević kaže da su mnogi od njih bili prilično davno u njoj nastanjeni, ali da ih većina nije bila turskog porijekla. »Znatno veći deo bili su Srbi Muhamedove vere iz Bosne i Hercegovine, Stare Srbije i Srbije. Veliki broj došao je iz Bosne posle Svištovskog mira 1791 godine.«[65]) Đ. Magarašević piše u svom Putovanju po Srbiji 1827 god. da su Turci u Šapcu »po većoj časti Bošnjaci, dakle poturčeni Srblji, od kojih jedva se koji nađe da zna turski govoriti«.[66]) Uopšte većinu izbjeglih doseljenika iz Srbije koji se doseljavaju u Bosnu čine domaći Muslimani porijeklom iz Bosne,[67]) tako da se ovdje uglavnom radi o povratnicima. Muslimanske izbjeglice doseljenike, koji su se u toku XIX vijeka doselili na Glasinac iz Srbije i Crne Gore, M. Filipović smatra za domaće Muslimane iako su muslimanski doseljenici iz Nikšića i Kolašina nazivani »Arnautima«. Ovi doseljenici brzo su se izjednačili sa ostalim muslimanskim stanovništvom na Glasincu.[68])

---

[59]) П. Н. Гаковић, Прилози, стр. 121; Развитак, бр. 3, 1940, стр. 77.

[60]) М. Карановић, С. е. зб. књ. XXXV, 370—371; М. Филиповић, Етничка прошлост, 96; Гласинац, 320—323.

[61]) J. Дедијер, Херцеговина, С. е. зб. књ. XII, стр. 106—168, посебно 115, 136, 173, 175.

[62]) »... islamski je elemenat znatno pojačavan i pravim Turcima, koji su posle svršenih ratova u velikom broju ostajali u balkanskim zemljama, gde su sa turskim činovnicima i garnizonom pojačali tursko stanovništvo po varošima i varošicama«. V. Glušac, nav. djelo, str. 40.

[63]) V. Čubrilović, naved. djelo, 389.

[64]) R. Jeremić, nav. djelo, 148.

[65]) Тих. Р. Ђорђевић, Турци у Србији за прве владе Кнеза Милоша, Наш нар. живот, књ. VI, стр. 5 и даље.

[66]) Đ. Magarašević, Putovanje po Srbiji, u 1827 g., 14—15; citirano po Tih. Đorđeviću, nav. djelo, 5.

[67]) Tih. R. Đorđević, nav. djelo, 5—8; uporedi i J. Cvijić, Balk. Pol. I, Zagreb, 1922, 162.

[68]) М. Филиповић, Гласинац, 307, 337.

Muslimanski doseljenici iz Slavonije i Ugarske, Like i Dalmacije bili su u većini također daljim porijeklom iz Bosne.[69]) Prezimena muslimanskih spahija u Slavoniji, navedena u arhivskoj građi koju je obradio T. Smičiklas, većinom su slovenska. Stoga i Smičiklas opravdano zaključuje »da su gotovo sva gospoda turska u Slavoniji porijeklom Muhamedanci iz Bosne«.[70]) Krajem XVI i početkom XVII vijeka Muslimani iz Bosne i Hercegovine naselili su se u velikom broju kao akindžije po ugarskim i hrvatskim gradovima. Njihove su glavne naseobine bile u Budimu, Temišvaru, Aradu, Kanjiži, Egri, Osijeku, Požegi, Janoku (Đur) i dr. Kad su Turci napustili Ugarsku, »onda su mnoge porodice ostale tamo, a neke su opet našle utočište u staroj postojbini . . .«[71])

Muslimani iz Bosne i Hercegovine naseljavani su i u osvojene krajeve Dalmacije i Like. Sinj je 1553 god. utvrđen i naseljen bosanskim Muslimanima.[72]) Sredinom XVII vijeka Turci su naselili u Lici i Krbavi oko 4000 srpskih i turskih porodica iz Bosne. Oko 300 turskih i srpskih kuća iz Bosne naseljeno je 1643 god. kod Baga.[73]) Izvori ove muslimanske naseljenike nazivaju Turcima, kao što i Srbe nazivaju Vlasima, ali nema nikakve sumnje da se tu radi o bosanskim Muslimanima.

Muslimanski doseljenici iz Like, Dalmacije i Ugarske, koji su se doselili u Pounje u Bos. Krajini, imaju predanja da su svi daljim porijeklom iz Male Azije.[74]) Iako njihov fizički tip potvrđuje osnovanost ovih predanja, M. Filipović smatra da je teško vjerovati »da su oni svi daljim poreklom iz Male Azije«.[75]) U svakom slučaju teško je pretpostaviti da su ovi izbjeglički rodovi doselili u Pounje kao strana etnička grupa. Mnogo je vjerovatnije da je njihova asimilacija otpočela znatno ranije i to opet u simbiozi sa muslimanskim stanovništvom slovenskog porijekla. Brzo izjednačavanje svih ovih doseljenika sa ostalim muslimanskim življem u Bosni i Hercegovini također pokazuje da je većina ovog doseljenog stanovništva bila slovenskog porijekla ili već poslovenjena.

Formiranje muslimanske etničke grupe u Bosni i Hercegovini

Glavni, zapravo osnovni proces u etničkom razvitku Muslimana Bosne i Hercegovine pretstavlja saživljavanje jednog dijela slovenskog stanovništva sa osmanlijskim doseljenicima i njihovo poslovenjivanje. Ovo saživljavanje sa stranim etničkim elementom ostavilo je dubokih tragova u jeziku i kulturi, u načinu života i mentalitetu muslimanskog stanovništva, a djelomično i u fizičkom tipu. Već sama sredina, u kojoj je ovo stanovništvo živjelo, dobila je u svoje vrijeme potpuno istočnjačko obilježje. »Tursko istočnjački se uticaji ponajpre zapažaju u poznatom tipu bosansko-hercegovačkih i sandžačkih varoši i njihovih trgova, »čaršija«. Te su varoši često živopisnije, nego muslimanske varoši i kuće ostalih oblasti Poluostrva i Male Azije« — pisao je Cvijić poslije Prvog svjetskog rata.[76]) Materijalna kultura muslimanskog stanovništva u cjelini se razvijala kao kultura tursko-istočnjačkog tipa.[77]) Jaki uticaj ove kulture ogleda se u načinu ishrane i u nošnji, u tipu kuća i njihovom unutrašnjem uređenju, u namještaju i kućnim predmetima. Specijalni zanati zadovoljavali su ove potrebe, a kućna proizvodnja osobito u gradu, također je bila orijentalnog tipa, sve do intimnog djevojačkog veza. Organizacija porodičnog života i međusobni odnosi u društvu, uz poznati položaj žene, bili su strogo uređeni po shvatanjima islamske civilizacije i šerijatskih propisa. Cjelo-

[69]) A. Solovjev, nav. djelo, 70.

[70]) T. Smičiklas, Dviestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Zagreb, 1891, II dio; I dio, str. 13—14.

[71]) S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1900, 145 i 127.

[72]) S. Bašagić, Kratka uputa, 35.

[73]) A. Ivić, Migracije Srba u Hrvatsku, S. e. zb., knj. XXVIII, str. 119, 127.

[74]) М. Карановић, С. е. зб. књ. XXXV, стр. 370—371.

[75]) М. Филиповић, Етничка прошлост, 80—81.

[76]) J. Цвијић, Б. Полуострво, II, Београд 1931, 81.

[77]) G. Montandon naziva je culture islamoïde zbog njene uniformnosti koja je nastala pod uticajem islama. Traité d' ethnologie culturelle, Paris, 1934, str. 192.

kupni životni stil dobio je istočnjačke oblike i istočnjačke manire.[78]) Zajedno sa brojnim predmetima materijalne kulture i sa novim načinom života usvojen je i veliki broj stranih riječi i izraza. Bila bi vrlo zanimljiva jezička analiza koja bi utvrdila u kojim je oblastima života i za koje pojmove pozajmljeno najviše orijentalnih riječi i izraza.[79]) Mnoštvo orijentalnih riječi očuvalo se u zanatskoj proizvodnji i trgovini, a brojne orijentalne nazive srećemo i u kućnom životu, za kućne predmete, jela, odjeću, povrće, voće i cvijeće, zatim za srodničke odnose i pozdrave itd., sve do atributa kojima se razlikuju osobine predmeta ili čak nijanse duševnih raspoloženja, naravi i karaktera. A sve to pokazuje da je uticaj ove strane kulture prodirao do najintimnijih pora života i da se može objasniti jedino dubokim i dugotrajnim saživljavanjem stranog i domaćeg stanovništva. U tom procesu simbioze potomci osmanlijskih doseljenika bili su jezički poslovenjeni, ali u jeziku naših Muslimana ujedno je najbolje odražena ova dvojnost, u njihovom etničkom razvitku, koja je vidna u svim oblastima života. I kod širih muslimanskih slojeva postoji svijest o ovom dvojstvu, tako da oni sami razlikuju slovenske i uopšte preislamske tradicije — za koje negdje kažu da su im »ostale od Hercega Stjepana« — od onih uticaja koji su došli »od Ćabe«.[80])

Razumljivo je da su i klasne razlike bitno uticale u etničkom razvitku muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine i da je taj proces bio nešto drukčiji kod muslimanskog plemstva i građanskog stanovništva, a drukčiji opet kod muslimanskih seljaka i kmetova.[81]) Kao što su bili središta gdje se vršilo najjače miješanje sa stranim doseljenicima, gradovi su ujedno bili privredni i kulturni centri iz kojih su se širili uticaji tursko-istočnjačke kulture. U njima su ovi uticaji bili naročito jaki i iz njih su postepeno prodirali i u muslimansko selo, ali na selu, uzeto u cjelini, nisu uhvatili dubljeg korjena. Pored toga što je muslimansko seosko stanovništvo Bosne i Hercegovine u ogromnoj većini slovenskog porijekla, društvene razlike su i ovdje bile od odlučujućeg značaja. Opšti društveni i kulturni razvitak gradova i varoši, sa gradskom zanatskom privredom i trgovinom, pružao je osnovu za održavanje i širenje tursko-istočnjačkih kulturnih uticaja. Stoga vidimo da je i hrišćansko gradsko stanovništvo u tolikoj mjeri usvajalo ove orijentalne uticaje, da se u mnogo čemu jedva razlikovalo od muslimanskog stanovništva. Na selu je stanje bilo nešto drukčije, jer su ovi uticaji prodirali daleko sporije, a za mnoge nije bilo uopšte uslova da se uvedu i održe. Čak i u neposrednoj blizini Sarajeva seoska muslimanska kuća »slabo se čim razlikovala od ostalih seljačkih kuća, a što ima razlika nastale su pod uticajem vjerskim«.[82]) Nije bilo većih razlika ni u muškoj nošnji između muslimanskih i ostalih seljaka u mnogim krajevima Bosne i Hercegovine.[83]) U Sarajevskom Polju odijelo muslimanskih seljaka »razlikuje se od odijela pravoslavnih u glavnom samo u boji i načinu izrade, a dijelovi su isti«.[84]) Najviše se izdvajala ženska muslimanska nošnja na selu, koja se razvila uvođenjem muslimanske varoške nošnje, ali i tako značajan običaj, kao što je pokrivanje žena, nije mogao u svoje vrijeme da ovlada u mnogim muslimanskim selima, osobito u Hercegovini.[85]) Vrlo je značajno da je kod muslimanskih seljaka u Bosni i Hercegovini proizvodna terminologija, u prvom redu zemljoradnička i stočarska, u bitnim elementima slovenska. Pretežno su slovenski nazivi zemljoradničkih oruđa (osim nekog detalja) i drugih sprava, kao i nazivi većine stočarskih i zemljoradničkih proizvoda (osim dijelom u povrtlarstvu

---

[78]) J. Цвијић, Б. Пол. II, Београд 1931, стр. 77; A. Hangi, Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1907; H. Kreševljaković, Gradska privreda i esnafi u BiH.

[79]) Misli se na turski, arapski i perzijski jezik. Cvijić npr. ističe da su imena koja se daju konjima po njihovoj boji i nazivi svega što se odnosi na konjski pribor turskog porijekla. Nav. djelo, II, 81.

[80]) Тих. Р. Ђорђевић, Наш нар. живот, књ. VI, стр. 26.

[81]) Uporedi J. Cvijić, nav. djelo, II, str. 74—75.

[82]) С. е. зб. књ. XI, стр. 49.

[83]) М. Филиповић, Етничка прошлост, 120, 128; Гласинац, 357.

[84]) С. е. зб. књ. XI, стр. 80.

[85]) М. Филиповић, Етничка прошлост, 127—128; Гласинац, 352; Тих. Р. Ђорђевић, Наш нар. живот, књ. VI. стр. 52—53.

i voćarstvu. Muslimansko seosko stanovništvo je uopšte bolje očuvalo svježinu narodnog govora, narodnu tradiciju i brojne stare slovenske običaje.

Pored svih razlika između gradskog i seoskog stanovništva, muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine postepeno se formiralo u posebnu etničku grupu. U razvitku ove etničke grupe odlučujući uticaj pripada svakako starijem slovenskom stanovništvu koje je prešlo na islam već u XV i XVI vijeku i koje je asimiliralo osnovnu struju osmanlijskih doseljenika. Pored značajnih arhaičnih osobina u jeziku i mnogih starih slovenskih običaja, što svjedoči o jakom uticaju starijeg slovenskog stanovništva u etničkom razvitku Muslimana Bosne i Hercegovine, i dosadašnja ispitivanja porijekla stanovništva u Bosni i Hercegovini nesumnjivo pokazuju da je srazmjerno najveći broj starinaca među muslimanskim stanovništvom. Usto je vrlo značajno da veliki broj muslimanskih rodova u pojedinim oblastima otpada na doseljenike iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine. U visočkoj nahiji od ukupno 842 muslimanska roda na doseljenike iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine otpadaju 254 roda. Na Glasincu od ukupno 38 muslimanskih rodova 15 rodova je doseljeno iz istočne i srednje Bosne.[86]) Muslimansko stanovništvo Hercegovine, ukoliko nije starinačko, većinom je doseljeno iz istočne Hercegovine.[87]) I prema prezimenima koja navodi R. Jeremić vidi se da su neki muslimanski rodovi u Tuzlanskoj oblasti doselili iz pojedinih krajeva Bosne i Hercegovine.[88]) U Sarajevskom Polju mnogi seljaci se računaju u starince »ako samo znaju da su uopšte od starine Bosanci«.[89]) Prema tome, pored muslimanskih starinaca određenog kraja, možemo u širem smislu smatrati starinačkim i rodove koji su uopšte daljim porijeklom iz Bosne i Hercegovine. I Cvijić je mislio da Muslimani u Bosni i Hercegovini spadaju u najstarije slovensko stanovništvo ovih oblasti, ali on je doseljenike izbjeglice uglavnom smatrao Turcima[90]) i otuda je zaključio da muslimansko stanovništvo prije austrijske okupacije nije iseljavalo iz Bosne i Hercegovine. »Pre austriskog zauzeća, kaže Cvijić, nisu se iseljavali i među njima su sasvim retki doseljenici iz drugih krajeva«.[91]) — Detaljnija ispitivanja su pokazala da je, naprotiv, bilo znatnog iseljavanja starijeg muslimanskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine tokom XVI i XVII vijeka u Slavoniju, Ugarsku, Liku, Dalmaciju i Srbiju. Stoga i doseljenici izbjeglice iz ovih zemalja, koji su daljim porijeklom iz Bosne i Hercegovine, spadaju ustvari u starije muslimansko stanovništvo. Djelomično vraćanje ovih iseljenika moralo je izazvati izvjesno pomjeranje i unutrašnje preseljavanje muslimanskog stanovništva, osobito u perifernim krajevima. Na to ukazuje dosta živo unutrašnje preseljavanje muslimanskih rodova u pojedinim krajevima. Tako npr. u Pounju od ukupno 2000 muslimanskih rodova 1344 otpadaju na ove rodove »unutrašnjeg seljakanja«, čije dalje porijeklo nije poznato. Poslije povratka muslimanskih izbjeglica u nekim krajevima dolazi do prenaseljenosti u varošima i odliva jednog dijela varoškog stanovništva. U Bihaćkoj Krajini »zbog priraštaja stanovništva, a nešto zbog muhadžira« došlo je do iseljavanja jednog dijela muslimanskog stanovništva iz garnizonskih gradova. Ovi su iseljenici osnovali i nova seoska naselja.[92]) M. Filipović ističe da kretanje muslimanskog stanovništva u granicama Bosne i Hercegovine ne pretstavlja nikakvu izrazitu struju. »Muslimansko stanovništvo pojedinih krajeva, kaže Filipović, preliva se i premešta u susedne krajeve, u svim mogućim pravcima tražeći rada i mogućnosti da zasnuje porodicu. U tom kretanju najviše učestvuje siromašniji svet, naročito pauperizovano varoško stanovništvo«.[93]) Ovo se uglavnom odnosi na noviji period do prošlog rata.

U nekim krajevima Bosne naseljen je priličan broj muslimanskih doseljenika dinarske struje, koji su među muslimansko stanovništvo unijeli izvjesne izmjene, naročito

[86]) M. Филиповић, Етничка прошлост, стр. 96; Гласинац, стр. 323.
[87]) J. Dedijer, Hercegovina, na označ. mjestu.
[88]) R. Jeremić, nav. djelo, 148—149.
[89]) S. e. zb. knj. XI, str. 66.
[90]) B. Poluostrvo, I, Zagreb, 1922, str. 174 i 242; II, Beograd 1931, str. 74.
[91]) B. Poluostrvo, II, 74.
[92]) S. e. zb. knj. XXXV, str. 297—298 i 326.
[93]) Glasinac, 332.

u jeziku, a dijelom i u fizičkom tipu.[94]) Ali u cjelini, proces izjednačavanja starijeg i doseljenog muslimanskog stanovništva u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine je olakšan zbog znatne etničke ujednačenosti muslimanskog stanovništva, do koje je došlo u toku njegovog formiranja. »Stoga se muslimanski doseljenici po pravilu brzo snađu u novoj sredini i već u drugoj generaciji su potpuno izjednačeni s onima u čiju su sredinu došli«.[95]) Uz opšti i dominantan uticaj tursko-istočnjačke kulture, i značajnu ulogu starijeg stanovništva, na ujednačavanju muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini djelovalo je i nestajanje viših feudalnih slojeva koji su se dobrim dijelom izjednačili sa ostalim muslimanskim stanovništvom.[96])

Izdvojeno religijom i posebnim opštim položajem u odnosu na ostalo stanovništvo Bosne i Hercegovine pod Turcima, muslimansko se stanovništvo u cjelini, pored nekada znatnih etničkih i klasnih razlika, formiralo u zasebnu i pretežno ujednačenu etničku grupu.[97]) Ova južnoslovenska etnička grupa očuvala je do danas mnoge bitne osobenosti koje su proizašle iz njenog specifičnog razvitka, a posebna ispitivanja imala bi da prouče savremeni proces etničkog razvitka ovog muslimanskog stanovništva.

RÉSUMÉ

Considérations sur l'origine des Musulmans en Bosnie-Herzégovine

Contrairement à quelques opinions exprimées jusqu'à présent, l'auteur de cet article pense que la question principal quant à l'évolution ethnique des Musulmans en Bosnie-Herzégovine est celle du rapport entre les habitans slaves islamisés et les imigrés osmanlis. Ils pose la question du rapport numérique entre eux, celle de la composition ethnique et anthropologique des imigrés, comment le processus de leur assimilation a évolué et dans quelles mesures ces étrangers et imigrés ont influé sur la formation ethnique des Musulmans en Bosnie-Herzégovine. Se fondant sur le matériel ethnologique et anthropologique, il arrive à la conclusion qu'en Bosnie-Herzégovine une grande partie des imigrés osmanlis d'origine diverse avait été assimilée dans un pourcentage élevé. La conversion à l'islam d'un grand nombre d'habitant autochtones a rendu possible cette assimilation déjà au cour du XVIe et du XVIIe siècle. L'auteur trouve la confirmation du fait que l'assimilation des imigrés osmanlis a été déjà effectuée par les anciens habitants slaves de la Bosnie-Herzégovine. Il la trouve dans quelques sources historiques de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIe siècle. D'après ces sources, on voit qu'à cette époque la majorité des habitants était constituée en grande partie par des Musulmans d'origine slave. Le fait est confirmé par l'examen de l'origine des habitants effectué jusqu'à présent dans quelques régions de la Bosnie-Herzégovine. D'après cet examen, on voit que la partie proportiellement la plus forte d'autochtones se trouve chez les Musulmans. En plus, les caractères archaïques dans le langage des Musulmans et les restes d'anciennes coutumes démontrent de même d'une manière convaicante que les anciens habitants muslimans d'origine slave ont joué un rôle prépondérant dans l'assimilation des imigrés osmanlis et en général dans la formation ethnique des habitants musulmans en Bosnie-Herzégovine. D'un autre côté, la vie en commun de plus en plus étroite a imprimé des traces profondes dans le langage et dans la culture, dans la manière de vie et dans la mentalité des habitans musulmans en Bosnie-Herzégovine et en partie, dans le type physique des habitants.

La question du nombre et de la composition ethnique des imigrés osmanlis qui établissent en Bosnie-Herzégovine, après que les Turcs eussent été obligés de quitter la Dalmatie, la Hongrie, la Lika et la Slavonie, la Serbie et le Monténégro est restée ouverte. L'auteur s'oppose à quelques opinion antérieures d'après les quelles la plupart des Musulmans de la Bosnie-Herzégovine tire leur origine de ces imigrés et il constate que ces imigrés étaient originaire de Bosnie-Herzégovine et qu'ils étaient dans leur majorité d'origine slave ou déjà slavisés.

[94]) М. Филиповић, Етничка прошлост, 98, 117, 139; Гласинац, 373—375.
[95]) М. Филиповић, Гласинац, 337—338.
[96]) S. Bašagić, Kratka uputa, 127; M. Filipović, Etnička prošlost, 97; Glasinac, 374.
[97]) Razumljivo je da se misli na opštu, prosječnu ujednačenost. Dalja ispitivanja, pored ostalog, imala bi da utvrde i etničke razlike i osobenosti u pojedinim krajevima i grupama.